

ХАРАКТЕРИСТИКА КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ІНТЕГРАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язків між когнітивним компонентом ідентичності та характеристиками формально-динамічного, змістово-особистісного, соціально-імперативного рівня інтегральної ідентичності особистості. У роботі уточнено поняття "когнітивний компонент інтегральної ідентичності особистості".

Ключові слова: інтегральна ідентичність особистості, когнітивний компонент ідентичності, інструментарій діагностики когнітивної ідентичності.

Зміни в сучасному суспільстві, супроводжуються трансформацією уявлень людини про свою ідентичність, своїх психологічних можливостях, що й акцентує увагу психологів на проблемі ідентичності особистості. Сьогодні від особистості потрібна здатність приймати самостійні рішення при більшій волі вибору. Наявність цієї вимоги, припускає розвиток певного рівня когнітивного компонента ідентичності. Тому, актуальність теми дослідження когнітивного аспекту ідентичності визначається необхідністю відповіді психологічної науки на соціальний запит, пов'язаний зі змінами в суспільстві.

Багатьма вченими психологами ідентичність розуміється як сформований і особистісно прийнятий образ себе в усьому багатстві відносин людини з навколишнім світом, почуття адекватності й володіння власним "Я" (Э. Еріксон, 1996; R. Haubl, 1986). Цими авторами відзначається, що сформована ідентичність припускає здатність особистості до повноцінного рішення завдань, що виникають перед нею на кожному етапі розвитку, тобто мова йде про функціонування когнітивного аспекту ідентичності.

Отже, актуальність і недостатнє вивчення зазначеної проблеми зумовили *мету нашого дослідження*: визначення когнітивного компонента інтегральної ідентичності особистості, розкриття його структури і особливостей, що сприяють ефективній діяльності магістрів педагогічного ВНЗ.

Відповідно до поставленої мети дослідження були встановлені такі *задачі*: 1) уточнити зміст поняття інтегральна ідентичність особистості та особливості її когнітивного компонента (КІ); 2) дослідити співвідношення між показником когнітивної ідентичності (КІ) та пов'язаним з ним рядом характеристик: формально - динамічні показники інтегральної ідентичності, змістово-особистісні та соціально-імперативні характеристики інтегральної ідентичності особистості.

Аналіз сучасних підходів, які досліджують структуру ідентичності особистості, виявив дві досить суперечливі тенденції. Одна з них розглядає ідентичність особистості як єдину й ієрархічну структуру, що поєднує в собі різні елементи: засвоєні ролі, зразки ідентифікацій, ментальні й поведінкові стратегії, норми й цінності. Відповідно до цієї позиції, існує нерівнозначність, ієрархічність елементів ідентичності особистості та їх взаємозв'язків, причому ця ієрархія змінюється в часі (Э. Еріксон, 1996; Антонова, 1996; Гінзбург, 1997; Беляєва, 2001, Саннікова, 2005; Середницька, 2005, Сергеева, 2009, 2010).

Інший напрям розглядає структуру ідентичності особистості як поєднання різних уявлень про себе, емоційних оцінок, поведінкових паттернів, цінностей, що актуалізуються залежно від ситуації (Thoits, 1986; Mamendey, 1997; Койп, 1996). Прихильники цієї тенденції називають подібну структуру ідентичності "мозаїчною". Слід зазначити, що самі змістові елементи, а до них ставляться тілесні переживання, особистісні й соціальні самокатегоризації, суб'єктні якості, як правило, ті самі, як з погляду теорії ієрархічної цілісності структури ідентичності особистості, так і "мозаїчного" підходу. Суть розходжень – саме в способах їхнього зв'язку і взаємин.

У нашій дослідженні *інтегральна ідентичність особистості (InIdO)* розглядається і як інтегральна й ієрархічна структура психіки та розуміється нами як психологічне явище (що, характеризується своєю структурою) і як процес, що характеризується певною логікою свого розвитку [серг].

Спираючись на положення О.П. Саннікової про континуально-ієрархічний підхід до структури особистості і мета-характеристики індивідуальності, як на підхід до структури інтегральної ідентичності особистості (InIO) можна виділити три рівні: 1) формально-динамічний, 2) змістовно-особистісний та 3) соціально-імперативний [3].

До мета-характеристик індивідуальності належать характеристики формально-динамічного (потреба, ініціативність, інтенсивність тощо) та якісного рівнів (когнітивні, емоційні, дієві, регулятивні), які містять інформацію про форму, динаміку та якісну сутність її властивостей. Основний інтерес у нашому дослідженні являє когнітивний компонент ідентичності.

На основі аналізу наукових даних про ідентичність та уявлення про мета-характеристики індивідуальності в якісній структурі інтегральної ідентичності було виділено *емоційний (EI), когнітивний (KI) та поведінковий компоненти (PI)*.

Відповідно до завдань нашого дослідження, уточнимо поняття "когнітивний компонент" інтегральної ідентичності. У сучасній психологічній літературі ідентичність особистості розглядається часто як когнітивна структура: "Я-концепція", "когнітивна організація", "суб'єктивна схема", "категоріальна система знань", "внутрішня конструкція", "сприйняття себе", "суб'єктивні подання про себе", - яка безсумнівно впливає на поведінку особистості і її стратегії життєвого вибору [1, 2, 6, 7].

Когнітивному компоненту ідентичності в науковій літературі приділяється достатня увага, вона розглядається такими авторами, як Э. Еріксон, А. Тешфел, Дж. Тернер, Е.П. Белінська, Дж. Марсія, Р. Бернс, Г. Брейкуелл, Л.Б. Шнейдер, Н.И. Сарджвеладзе й ін. [2, 6, 7]. Так, Теджфел [6] розглядає когнітивний аспект ідентичності як частину індивідуальної Я-концепції, що формується на основі власного знання про своє місце в групі разом з оцінкою й емоційним проявом цього членства.

Когнітивно-орієнтованими авторами ідентичність визначається як категорія, в якій виражається зміст соціального досвіду людини. Так, О.О. Савина представляє когнітивний компонент ідентичності особистості як систему ролевих і персональних самокатегоризацій. З погляду Л.Б.Шнейдер, когнітивний компонент ідентичності, окрім установок про

навколишній світ і свого місця в ньому, містить у собі операції рефлексії, що забезпечують рефлексивні процеси й дозволяють розвивати інші компоненти ідентичності.

Узагальнюючи інформацію про розглянуте поняття, можна констатувати, що в сучасній психології когнітивний компонент ідентичності визначається через систему знань, уявлень про власні особливості (Я - концепція або Я - образ) і через усвідомлення відмінних від інших людей ознак свого "Я" [4].

Опираючись на розглянуті підходи й теоретичні положення, нами було визначено поняття *когнітивного компонента інтегральної ідентичності*: це сукупність уявлень і знань особистості про себе, власного шляху розвитку, які супроводжуються переживаннями безперервності й тотожності власного "Я" [5].

Наше дослідження проводилось на вибірці, що складається з 95 магістрів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Дослідження проводилося за допомогою надійних психодіагностичних методик. До комплексу психодіагностичних ввійшли ті методики, які діагностують не лише когнітивний компонент ідентичності, а також показники формально-динамічного, змістово-особистісного, соціально-імперативного рівнів. Для діагностики когнітивного компоненту ідентичності (якісний рівень) нами використовувалось стандартизоване інтерв'ю Дж. Марсія й С.Арчер "Інтерв'ю для визначення моделі ідентичності", яке базується на епігенетичній теорії Е. Еріксона. Для діагностики змістово-особистісного рівня інтегральної ідентичності було застосовано опитувальник 16PF Р.Кеттелла, який охоплює широкий спектр особистісних рис пов'язаних з цим феноменом. Для діагностики соціально-імперативного рівня використовувалась методика "Ціннісні орієнтації" М.Рокіча. Для діагностики формально-динамічних характеристик інтегральної ідентичності була застосована методика "Розташування себе на умовній шкалі" Дембо-Рубінштейна.

В аналізі психодіагностичної літератури, яка діагностує різноманітні компоненти ідентичності, практично відсутня методика для визначення формально-динамічних показників ідентичності. З цією метою, відповідно з вимогами психометрики, були розроблені шкали діагностики формально-динамічних характеристик ідентичності особистості (Дембо-Рубінштейн).

Така методика заснована на безпосередньому оцінюванні (шкалюванні) досліджуваними ряду характеристик, таких як стійкість ідентичності особистості (СІ), відчуття тотожності себе (ВТС), потреба в пошуках себе (ППП), легкість знаходження своєї ідентичності (ЛЗІ), гнучкість у зміні ідентичності (ГЗІ), широта в пошуках ідентичності (ШПП), безперервність у пошуках ідентичності (БПП), активність у побудові своєї ідентичності (АПП), локалізована ідентичність (ЛІ).

Усталеність ідентичності (УІ). Здатність людини незмінно зберігати цілісність і тотожність самому собі незалежно від ситуації, ролі, самосприйняття та інших чинників, що впливають. Стійке відчуття себе.

Відчуття тотожності себе (ВТС). Відчуття тотожності самому собі, тобто несуперечність і узгодженість уявлень про себе.

Потреба у пошуку себе (ППС). Схильність до пошуку природного і справжнього себе. Хто я є насправді. Пошук свого призначення.

Легкість знаходження своєї ідентичності (ЛЗІ). Характеризує ступінь напруги і подолання труднощів на шляху вивчення себе і своєї ідентичності. Характеризується відсутністю труднощів, бар'єрів, психічної напруги в знаходженні своєї тотожності.

Гнучкість у зміні ідентичності (ГЗІ). Швидкість зміни певного рівня і типу ідентичності на інший тип ідентичності, який відповідає часу і ситуації розвитку.

Широта в пошуку ідентичності (ШПП). Різноманітність життєвих устремлінь і областей їх самовираження, дозволяючи знайти свою тотожність у багатьох явищах життєдіяльності.

Безперервність у пошуку себе (БПС). Просторово-часова характеристика процесу пошуку себе. Безперервність свого існування в часі і просторі - минуле, теперішній час і майбутнє відчувається як єдине ціле, визначаючи цілісність життєвого досвіду і долі людини.

Активність у побудові своєї ідентичності (АПП). Постійний саморозвиток, безперервність процесу досягнення свого істинного "Я" та істинного змісту ідентичності.

Аналіз даних відбувався за допомогою методів математичної статистики, було застосовано кореляційний аналіз експериментальних даних з подальшою їх якісною інтерпретацією. Результати кореляційного аналізу представлені в табл. 1, 2, 3.

Показник КІ (когнітивна ідентичність) має мало позитивних зв'язків на однопроцентному рівні з ВТС (відчуття тотожності себе), ППП (потреба в пошуках ідентичності), ГЗІ (гнучкість у зміні ідентичності) і негативними показниками – ШПП (широта у пошуках ідентичності) та БПП (безперервність у пошуках ідентичності).

Таким чином, аналіз таблиці дозволяє констатувати, що магістри, з високим рівнем розвитку когнітивної ідентичності, характеризуються потребою та схильністю до пошуку природного і справжнього себе. Пошук свого призначення. А також вони готові до змін на інший тип ідентичності, який відповідає часу і ситуації розвитку. Цей процес, супроводжуються рідкими й конкретними життєвими устремліннями та стратегіями, що дозволяють знайти свою тотожність.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показником когнітивної ідентичності (КІ) та формально-динамічними характеристиками інтегральної ідентичності особистості (ІнІДО)

Показники Формально-динамічний рівень ІнІДО	Якісні показники інтегральної ідентичності особистості		
	Когнітивна ідентичність КІ	Емоційна ідентичність ЕІ	Поведінкова ідентичність ПІ
СІ		512	397
ВТС	397		
ППП	519	262	254*
ЛЗІ		399	401
ГЗІ	401		
ШПП	-287*	615	
БПП	-273*	261*	360
АПП			441
ЛІ		401	397

Примітка. Тут і в наступних таблицях: 1) N=95; 2) Позначення * – $p < 0,05$; $p < 0,01$ без позначень; 3) нулі і коми не позначені; 4) система скорочень: KI – когнітивна ідентичність, EI – емоційна, PI – поведінкова.

Таблиця 2

Значимі коефіцієнти кореляцій між показником KI та змістово-особистісними характеристиками ІнІДО

Показники Змістово-особистіс-ний рівень ІнІДО	Якісні показники інтегральної ідентичності особистості		
	Когнітивна ідентичність KI	Емоційна ідентичність EI	Поведінкова ідентичність PI
B	299*	261*	
C		360	
E		259*	
G	-256*	-273*	
H			254*
L		-262*	
M	287*		
Q1			
Q2			297*
Q3			
Q4			-269*

Показник KI корелює з факторами В+ (високий інтелект), М+ (практичність), G- (висока нормативність поведінки). Ці особистісні фактори, можливо, визначають готовність до ухвалення рішення (із приводу себе й свого життя в певній сфері життя, визначає рівень самовизначення) й свідчить про володіння особистістю власним "Я" і сформований когнітивний компонент інтегральної ідентичності особистості.

Таблиця 3

Значимі коефіцієнти кореляцій між показником KI та соціально-імперативними характеристиками ІнІДО

Показники Соціально-імперативний рівень ІнІДО	Якісні показники інтегральної ідентичності особистості		
	Когнітивна ідентичність KI	Емоційна ідентичність EI	Поведінкова ідентичність PI
ADG	-311*		
Z		264*	
LUB		277*	
NXVD		287*	
R	301		
SHSG		-253*	
TVOR			301
AK	292*		
VZ		334	
GIT	285*		
RET	337		
VID			276
RAZ	-264*		
SAM			-253
SMIL	-337		

Таким чином, результати з табл. 2 дозволяють визначити, що виявлена недостатня кількість взаємозв'язків показника KI з факторами особистості (за Р. Кеттеллом), які містять інформацію про змістовно-особистісний рівень ідентичності. Цей факт потребує подальшого дослідження та аналізу.

На 1% та 5% рівні якісний показник KI взаємопов'язаний позитивно із показником R (розвиток особистості), RET (ретельність), АК (акуратність), GIT (життерадісність) й негативно з активним діяльним життям (ADG), раціоналізмом (RAZ), сміливістю (SMIL). Таким чином, характерними рисами магістрів з високим рівнем KI є формування життєвих планів, життерадісність, які виникають як результат узагальнення і збільшення цілей та цінностей.

Результати теоретико-емпіричного дослідження когнітивного компонента інтегральної ідентичності дозволили зробити ряд висновків.

1. На підставі аналізу науково-психологічної літератури уточнено поняття "когнітивний компонент інтегральної ідентичності", яке розуміється як сукупність уявлень і знань особистості про себе, власний шлях розвитку, й супроводжуються переживаннями безперервності й тотожності власного "Я".

2. У результаті вивчення психодіагностичної літератури, власних досліджень був створений комплекс надійного й валідного інструментарію, адекватного цілям дослідження когнітивного компонента інтегральної ідентичності особистості.

3. У результаті проведеного кореляційного аналізу між показником KI і характеристиками формально-динамічного, змістово-особистісного, соціально-імперативного рівня інтегральної ідентичності особистості, були отримані значимі позитивні та негативні зв'язки між цими показниками.

4. У середовищі магістрів актуальними є цінності, необхідні для досягнення тотожності власного "Я": життєрадісність, освіченість, ретельність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1987. – 354 с.
2. Донцов А.И., Емельянова Т.П. Концепция "социальный представлений" в современной французской психологии / А.И. Донцов, Т.П. Емельянова. – М.: Логос, 1987. – 189 с.
3. Санникова О.П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / О.П. Санникова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с.
4. Середницька І.Я. Психологічні особливості осіб з різним рівнем і типом кризи ідентичності / І.Я. Середняцька // Наука і освіта, 2004. – №6-7. – С.261-264.
5. Сергеева А.В. Психологічні аспекти становлення інтегральної ідентичності особистості майбутнього психолога / А.В. Сергеева // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України / [за ред. С.Д. Максименка]. – Т.ХІІ, част. 4. – К., 2010. – С.353-361.
6. Tajfel H. Social identity and intergroup relations/ H. Tajfel. – Cambridge and Paris. 1982. – 119 p.
7. Turner J.C. Social categorization and the self concept: a social-cognitive theory of group behavior / in E.J. Lawler ed. Advances in Group: Studies in the Social Psychology of intergroup Relations. – London, 1985. – P. 110-126.

Подано до редакції 07.10.2011